

Jaapani retseptsioonist Kolmandas Riigis: ideoloogia, poliitika, propaganda

Henn Käärrik, Ragne Kõuts

Abstract

On the reception of Japan in the Third Reich: Ideology, politics, propaganda

KEYWORDS: *Third Reich, National Socialism, propaganda, cultural politics, World War II, image of Japan in Germany*

The ally relations between Germany and Japan during World War II have remained quite enigmatic until now. On the one hand, the image of Japan was arguably positive at all levels of the German society, from ordinary citizens to the National Socialist elite. It could be considered a service of the direct political and mediated cultural propaganda (primarily literature) subjugated to the elite that in the German mass consciousness an image of Japan began to crystallise which was concentrated on Shintoism, cult of ancestors, defiance of death, willingness to sacrifice and loyalty to the emperor. As a somewhat unexpected consequence, even some germs of an inferiority complex appeared in Germany in the shadow of the Nippon euphoria. But despite the all-embracing propagandist fireworks, real military cooperation between the two countries remained non-existent. This

was primarily due to Hitler's two-faced and possibly determined foreign policy directed to the destruction of Germany: from the beginning of 1939 to the disastrous end in 1945, the Führer and State Chancellor of Germany did not adopt any essential decisions that would not have been objectively harmful for Germany.

HENN KÄÄRIK, *PhD*, associate professor emeritus, University of Tartu
 RAGNE KÕUTS, *PhD*, associate professor at the Institute of Social Studies, University of Tartu

Mäletamisi liigitas tulevane Saksa kantsler inimkonna kolmeks (Hitler 1936: 318–319; Hitler 2016: 755–757): kultuurirajajad (*Kulturbegründer*), kultuurikandjad (*Kulturträger*) ja kultuurihävitajad (*Kulturzerstörer*). Esi-mestena tulid kõne alla üksnes aarialased. Neilt pärinevad inimloomingu vundament ja müürid, teistelt rahvastelt vaid väline vorm. Kultuurihävitajate eesotsas seisid mõistagi juudid. Jaapanlased liigitas Hitler keskmise, kultuurikandjate kategooriasse. Viimased, nagu öeldud, ei loo, vaid kohanevad, „vormistavad“. Siinjuures tuleb arvestada, et see „au“ sai Aasias osaks üksnes jaapanlastele.¹

Lähikümnenditel hakkab kogu Ida-Aasia inimkultuuri omaks nimetama, ometi on selle viimaseks aluseks helleenide vaim ja germaani tehnika. Ei ole nii, et Jaapan võtab Euroopa tehnika oma kultuuri lihtsalt üle, tegelikult Euroopa teadus ja tehnika dekoreeritakse jaapanipäraselt. Reaalse elu aluseks pole eriline jaapani kultuur, vaid Euroopa ja Ameerika, seega siis aaria rahvaste võimas teaduslik-tehniline mõte. [...] Kui praegu lõppeks igasugune aaria mõju Jaapanile, kestaks senine teaduse ja tehnika

¹ Idee jaapanlaste oskusest teisi kultuure kohandada ja sulandada polnud mõistagi uus. Meie akadeemilistele ringkondadele kaugeltki mitte tundmatu baltisaksa filosoof Hermann von Keyserling on kirjutanud (Keyserling 1919: 507–508): „Olemuslik jaapanlaste juures on ettevõtlikkus, oskus ära kasutada, praktilisus, paindlikkus. Jaapanlane ei ole üldjuhul looja, ent ta pole ka järeleaimaja. Ta on põhiliselt ärakasutaja ja seda nimelt jiu-jitsu tähenduses: jiu-jitsu on jaapanluse sümbol. [...] Jaapanlane ei matki, ta oskab kasu saada nii nagu maadleja vastase liigutustest. Ta ei kopeeri, ta muudab suhtumist. Talle on antud võrratu kergusega kõiki nähtusi sel määral ette kujutada, et mõistab seesiselt nende eripära, suhestab nad orgaaniliselt endaga ja kasutab neid, niipalju kui neid kasutada annab. [...] Maailma kõigist rahvastest võib jaapanlane kõige enam võõrast omandada kahju kartmata, sest sügaval sisse-mas pole ta mõjutatav.“ Erinevus kahe käsitluse vahel on märgatav. Keyserlingi seisukoht on mõõdukam ning ehkki ka tema eitab „üldjuhul“ jaapanlaste juures loovust, tõestab ta jiu-jitsu näite varal *nolens volens* just vastupidist.

tõus veel lühikest aega. Ent juba mõne aasta pärast allikas kuivaks, kultuur tarduks ja vajuks jälle letargiasse (*Ibid.*).

14. aprillil 1928 kinnitas Hitler Bayreuthis parteikaaslastele:

Kogu maailmakultuur on jäägitult aarialaste loodud. Tänapäeva Jaapan võtab kultuuri üle [---], ent ta pole seda loonud. Ei saa öelda, et jaapanlased on konstrueerinud aurumasinaid ja laevu. Seega ei saa öelda, et inimesed on võrdsed (Hitler 1992: 776).

Skepsise kõrval leidis *Mein Kampf*is ka tunnustavat, ikka jälle juudi temaatikasse lõikuvalt. Tulevane riigijuht kiidab Jaapanit kui Aasia rahvusriiki, kus juudil pole õnnestunud kanda kinnitada. Ta võivat täna lollitada sakslasi, inglasi, ameeriklasi ja prantslasi, kollaste asiaatide juurde pole tal asja (Hitler 1936: 723–724; Hitler 2016: 1621). Hiljem väitis kantsler — mõnevõrra liialdades —, ta olla juba 1925. a *Mein Kampf*is kirjutanud, et „maailmajuutus (Weltjudentum) näeb Jaapanis oma viimast kõigutamatu vaenlast“ (Jochmann 1980: 280). Selgub, et põlastusväärsetel „kollastel“ oli varuks väärtuslikke omadusi.²

25. novembril 1936. aastal kirjutasid Saksamaa ja Jaapani esindajad Berliinis alla Antikominterni paktile. Sestpeale oli Hitler sunnitud — vähemalt avalikult — hoolega hoiduma igasugustest „kollastest“ kommentaaridest. Tähelepanuväärne oli 17. novembril 1940. aastal Hitlerilt keiser Hirohitole (Shōwa) saadetud telegramm (VB, 17.11.40):

Ma saadan sõbralikule Jaapani natsioonile tema keisrikoja 2600. aastapäeva puhul Saksamaa tervitused. Koos saksa rahvaga mõtlen imetlusega sellele, mis taolise pika ajavahemiku vältel on Jaapani riigi ülesehitamisel saavutatud. Jaapani rahvas võib uhkusega meenutada, et ükski vaenlane pole kunagi isandana astunud tema pinnale ning just seetõttu on tema rass aastasadu puhtana püsinud (*gerade dadurch seine Rasse Jahrtausende lang rein erhalten blieb*).

2 Põhimõtteliselt sama on leidnud Alfred Rosenberg oma 20. sajandi müüdis, Kolmanda Riigi tähtsusest teises kanoonilises tekstis. Juudi plutokraatia rünnakud Jaapani vastu „demokraatlik-bolševistlikus“ pressis on sihiks seadnud „teostada Hiina kindralite abiga Jaapani-vastane aktsioon, et seejärel viia lõpule rahaaristokraatiast veel sõltumatu „mässulise“ Jaapani alistamine“ (Rosenberg 1938: 657).

Arvestades kahe riigi jahedaid vahekordi pärast Molotovi-Ribbentropi tehingut, tuli läkitus kahe riigi suhetele kahtlemata kasuks, aga ei kõrvaldanud Tōkyō umbusku oma Berliini „sõbra“ vastu. Ent antud juhul on tähtis muu.

Tekstist nähtub vähemalt kaks tõsiasja. Esiteks, tänu pikale isolatsioonile oli Jaapan säilitanud rassipuhtuse. Teiseks, isolatsiooni raamides oli see puhas rass saavutanud oma riigi ülesehitamisel imetlusväärseid tulemusi. Kolmandas Riigis paljupruugitud puhta rassi mõiste jäi „teoreetikute“ ponnistustele vaatamata piisavalt ähmaseks, et sellega midagi peale hakata. Konkreetsel puhul oli aga tegemist puhta rassiga, kel olid ette näidata mitte üksnes silmapaistvad, vaid ka iseseisvad poliitilised saavutused. Seega, Jaapan oli „edutatud“ kultuuri kandvast rahvast kultuuri loovaks rahvaks. Kuidas tõlgendada tekkinud kontseptuaalset korralagedust? Tähdendas see seda, et kultuuriloomeks olid võimelised ka mitteaaria rahvad? See variant oli Hitleri jaoks mõistagi välistatud. Või tähdendas see, et jaapanlased olid Hitleri arvates aarialased? Kuigi seda varianti ei kinnita ükski soliidne dokumentaalallikas, väärivad tähelepanu mõned kitsamas ringis ilmutatud mõttekäigud.

4. aprillil 1942. aastal pidas Hitler tarvilikuks Hundikoopas filosoferida jaapanlaste riigireligiooni, s.t šintoismi teemal, mõistes viimase all ennekõike loodusjõudude ning esivanemate ja kangelaste kultust. Jaapanlaste riigiusk kui nende edu üks põhitingimusi olevat ainult seetõttu jaapani rahva elu esmaalusena säilinud, et teda ei lastud omal ajal kristlusest mürgitada (Picker 1976: 184).³ Relvastusminister Speeri sõnul kuulutanud Hitler samas vaimus kunagi härdalt:

Meie õnnetus on selles, et meil on vale religioon. Miks pole meil

3 Fühleri vaen kristluse vastu oli põhjalikum, kui tavaliselt osatakse arvata. Muuhulgas sidus ta ristiusuga meile nii tuttava nähtuse nagu terrorism. „Jaapani riigiuse olemuseks pole terrorism, vaid õndsuse lootus. Üleüldse on terrorism kristluse levitatud juudi dogma, mis külvab üksnes meeltesegadust“ (Picker 1976: 184). Saksamaa tulevikku kujutas „prohvet“ sootuks ilma ristiusuta, ent mitte koos šinto-laadse riigireligiooniga, vaid hoopis ... islamipõhisena. „Kui araablased oleksid 8. sajandil Poitiers' lahingu võitnud, oleks maailm praegu muhameedlik. Sest siis oleksid nad germaanlastele peale surunud religiooni, mida sellest religioonist endast tõukvalt tuleb mõõgaga levitada ning painutada selle ikke alla teised rahvad. Selline usk oli germaanlaste jaoks nagu loodud. Aja jooksul poleks rassiliselt alaväärsed tulnukad suutnud karmimas looduses üles kasvanud kangematele kohalikele vastu panna ning lõppeks seisnuksid mitte araablased, vaid islamiseerunud germaanlased muhameedliku maailmariigi eesotsas“ (Speer 1969: 109–110).

sellist nagu jaapanlastel, mis peab kõrgeimaks ohvriks isamaa eest toodut (Speer 1969: 110)?

Samas võtmes märkis Rosenberg oma kurikuulsas päevikus — mille autentsus tervikuna on meie arvates enam kui kahtlane —, et füürer väljendavat jaapanlaste suhtes suurt sümpaatiat nende kangelasliku, end rahvusele ohverdava hoiaku tõttu (Rosenberg 2015: 416). On selge, et nii kõrgelt hinnatud riigifilosoofiat *resp.* riigireligiooni said endale lubada üksnes aaria hõimud.

Ülal esitatu ei anna siiski alust laiemateks üldistusteks. Tegemist oli pigem pragmaatiliste ja olupoliitiliste hinnangutega, mis ei suutnud kõigutada kantsleri sügavamaid veendumusi (Martin 1976: 458; Krämer 1996: 35–36; Spang 2006: 13; vrd Hübner 2009: 30–31). Kaalukaid otsuseid langetas Hitler endiselt rassilumade tõttu, mida paljud lähikondlasedki ülearu tõsiselt ei võtnud. Propagandistlik masinavärk rõhutas jaapanlaste eriseisundit „au-aarialastena“ (*Ehrenarier*), ent samal ajal seati kõikvõimalikke tõkendeid saksa-jaapani segaabielludele. Lähtuvalt Hitleri suunistest püüti Reichi õiguslikus praktikas konkreetsete avalduste lahendamise võimalikult venitada, et pärast sõja võidukat lõppu küsimus üldse päevakorrast maha võtta (Krebs 2019: 13–14).

Peale rassipõhiste kaalutluste võis Hitleri hoiakut mõjutada seesama teadvustatud või teadvustamata hirm Jaapani potentsiaali ees, mis omal ajal näis painavat Saksa viimast keisrit:

Füürer toonitab veel kord, me peaksime röömustama, et Euroopa kontinendil pole jaapanlasi. Kui itaallased valmistavadki meile muret ja sekeldusi, oleme siiski õnnega koos, sest nemad ei suuda meile Euroopa hilisema organiseerimise käigus pakkuda mingit tõsisemat konkurentsi (Goebbels 2008: 1929).

Reichi propagandaminister Paul Joseph Goebbels pidas esmakohuseks jagada Juhi rassiteaduslikke veidrusi. 15. detsembril 1941. aastal kurdab ta päevikus: valus olevat näha, mis sünnib valge mehega Ida-Aasias. Sakslased tahtsid ju minna koos inglastega. Et see nii pole, selle eest tulevat tänada hr Churhilli ja kompaniid. Nemad on rassiidee tegelikud hävitajad (Goebbels 1996: 564). Vähem kui kaks nädalat hiljem naasis Goebbels

sama teema juurde, ilmselgelt ärritatuna asjaolust, et ka jaapanlased olid lauda löönud rassikaardi (Goebbels 1996: 591):

Ida-Aasia küsimuses paneb mõtlema, et jaapanlased nihutavad oma propagandas üha enam esiplaanile rassiküsimuse. See pole meie jaoks loomulikult väga meeldiv [*sic!*] ja ma püüan seepärast need argumendid avalikust poleemikast võimaluse piires eemal hoida. Võtab tõsiseks, kui tuleb pealt vaadata, kuidas Ida-Aasia maailm ühineb ja kuidas valge mees sealt jäljetult välja roogitakse. Sest lõpuks seisavad inglased meile rassiliselt ometi lähemal kui jaapanlased ja üksnes tänu hr Churhillile ja tema hullumeelsele poliitikale peame võitlema pahupidi pööratud rinnetel.

Tekkis omapärane olukord, kus kaks liitlast tõstsid mõlemad fookusse rassiteguri, jäädes ses küsimuses põhimõtteliselt erinevale seisukohale. Tõsi, jaapanlastel tähendas see eeskätt eetost, kultuurilist üleolekut, nagu Oswald Spengler on põhjendatult arvanud (Spengler 1933: 157–165).

Niisiis oli liit Jaapaniga oludest põhjustatud mõistusabielu, neelud käisid aga endiselt vana armastuse, Inglismaa järele. *Alte Liebe rostet nicht*. Sootuks loomulikum võinuks olla jaapanlaste tiivarips venelastega. Mäletamisi pani Jaapani välisminister Yōsuke Matsuoka 1941. aasta aprillis — Hitleri aimamatu välispoliitika vahetu viljana — Moskvast käe alla Jaapani-Nõukogude Liidu neutraliteedilepingule, mille propagandapealik igaks juhuks „sõpruse ja mittekallaletungipaktiks“ vormistas. „Tõeline asiaatlik vennastumine,“ sedastas Goebbels irooniliselt (Goebbels 1987: 604).

Ent nõnda nagu Hitleri puhul sai ka propagandaministri juures ilmsiks retseptiooni kahestumine. Ühelt poolt üleolek ja umbusk kollase rassi suhtes, teiselt poolt aga vaimustus jaapanlaste sõjalisest löögijõust ning ülikõrgest moraalist. Võiks isegi öelda, see viimane pool oli Goebbelstil märksa toekamalt esindatud kui Hitleril. „Kaug-Ida preislased,“ kirjutas ta tunnustavalt pärast Jaapani rünnakut Pearl Harborile 1941. aasta detsembris. Jaapani sõtta astumine oli tema hinnangul Saksa avalikku arvamust tugevasti mõjutav asjaolu ning ühtaegu ... Berliini võidu tähtis garantii: kui juba kõike põhjalikult kalkuleerivad jaapanlased Saksamaa poolel sõtta astuvad, pidi see tähendama, et nad on jõudnud arusaamisele, kellele kuulub võit. Suures plaanis võis Goebbels rahulolevalt kinnitada: „Oleme

jaapanlaste näol leidnud endale lõpuks väärilise liitlase.“ (Goebbels 2008: 2314).

Augustis 1942. aastal panid Goebbels ja Hitler eravestluses pingeritta Kolmanda Reichi liitlasi. Tipus olid „loomulikult“ jaapanlased, järgnesid soomlased ja slovakiid. Keskele jäid rumeenlased ning pärapoolt esindasid suveräänselt itaallased ja ungarlased, kes mõlema arvamist mööda polnud saavutanud peaaegu midagi, kui sedagi (Goebbels 1995: 355).

27. detsembril 1942. aastal ilmus elitaarses nädalaajakirjas *Das Reich* Goebbelsi juhtartikkel *Die Vollendeten*.⁴ Mistarvis taoline pealkiri? Vastuse andis ajalis-ruumiline kontekst, olukord idarindel. Erinevalt Hitlerist polnud propagandaministril 1942. aasta lõpus enam kõhklust, millega lõpeb Stalingradi lahing. Oli viimane aeg avalikkusele meenutada selliseid märksõnu nagu ohvrimeelsus ja kangelassurm. Oodatavaid ränki kaotusi pidi mahendama kujutelm, et „langenute vägi pole relvi maha pannud, vaid marsib *tegelikult* (meie kursiiv – H. K., R. K.) koos kamraadidega edasi“ (Goebbels 1944: 100). Surm pole midagi muud kui elu ületamine ning jätk teises dimensioonis. Teisisõnu, kirjutises püüti igal võimalikul moel tühistada eksistentsiaalset piiri elu ja surma, elavate ja surnute, siin- ja sealpoolsuse vahel. Seejuures ümbritses surnuid eriline nimbus — „meie oleme püüdlejad, nemad on täiuslikkuses lahkunud“ (*Ibid.*, lk 102). Ehk siis, võitluses langeda tähendab kangelaseks surra, kangelassurm tähendab täiuse saavutamist ja surematust nii otseses kui ka kaudses tähenduses.

Saksa oludes oli see kõik mõistagi soovunelm ning pidi Goebbelsile paratamatult meelde tuletama rahvast, kus esivanemate ja surnute kultus oli elus ega vajanud väljamõtlemist.

Meie rahvuslik õnnetus seisneb selles, et meil pole iial olnud jõudu leidmaks [...] kooskõla rahvusteadvuse ja religioossuse vahel. Mida see praktiliselt tähendab, näeme jaapanlaste juures. [...] Rahvusliku ja religioosse mõtte ning tunde samalaadsus (*Gleichartigkeit*) sünnitab määratu dūnaamikaga patriootliku jõu. [...] Kahjuks pole meil ka seda religioosseks nimetatavat kohust langenud kangelaste vastu, mis nende heroismi rahvusmüüdiks ülendaks“ (*Ibid.* 99).

4 Substantiiv *Vollendete* tähendab otsetõlkes 'igaveseks uinunu', 'lahkunu'; *die Vollendeten* vastavalt 'igaveseks uinunud', 'lahkunud', vabamas eestinduses ka 'täiuslikud'.

Seega, mitte üksnes teispoolsete kultuse puudumine, vaid ka Jaapani riigireligiooni üleolek poolreligioosse värvinguga rahvussotsialistlikust „maailmavaatest“ ja „kooskõla“ puudumine viimase ning sakslaste rahvusteadvuse (*Nationalbewußtsein*) vahel. Tõsiasi, mida Goebbels vaevalt küll öelda tahtis. Muide, 1943. aasta jaanuaris ilmnis julgeolekuteenistuse (SD) koostatud raportist, et artikkel leidis kodanike seas elavat vastukaja ning see ütlemlata öeldu oli suuresti kooskõlas avalikkuse tegelike hoiakutega (Boberach 1984: XII, 4622).

Vaadeldava teema raames pakub kahtlemata huvi rahvussotsialistliku panteoni kolmas esindaja *Reichsführer SS* Heinrich Luitpold Himmler. Erinevalt füürerist ja tema propagandaülemast oli riigi julgeolekujuht prii igasugustest eelarvamustest Jaapani suhtes. Vastupidi, tema oli veendunud, et jaapanlased on ilmtingimata aaria rassi esindajad (Speer 1969: 136; Krebs 2017: 331, 335). Himmler osales sageli Saksa-Jaapani Ühingu üritustel ning valiti 1938. aastal selle auliikmeks.

Eessõnas 1937. aastal ilmunud Heinz Corazza raamatule *Samuraid: Impeeriumi rüütlid aus ja truuduses* märkis Himmler, et juba ammustel aegadel on Jaapanis kehtinud aukoodeks, mille sarnane on kunagi olnud ka sakslastel (Corazza 1937: 3). Ridade vahelt võis lugeda: sakslastel oli, aga enam ei ole. Nagu mitmed teised oli ka tema veendunud, et jaapani „sõdalase vaimu“ (*senshi damashii*) võimsaks kui mitte peamiseks lätteks oli esivanemate kultus:

Me näeme, kui vapper võib olla rahvas, kes usub oma esivanematesse: Jaapan! Sellist on raske võita. Seda ideed ja seda jõudu tahame tulevatel kümnenditel sisendada ka oma rahvale. Seepärast peab see idee saama SS-i tegevuse eluliselt tähtsaks elemendiks (Himmler 1974: 192).

Jääb mulje, et julgeolekušefi nägemuses polnud Saksamaa ning Jaapan päris võrdsed partnerid, misjuures kooliraha pidi maksma Berliin. Eks kinnitanud seda ka lootus, et „ükskord saavad SS-meestest Saksa samuraid“ (Bieber 2014: 398; Krebs 2017: 332).

Himmleri idahuvi ei piirdunud nähtavasti Jaapaniga. Väidetavalt kandnud ta kogu sõja vältel kaasas *Bhagavadgītā* 't, seda tihti tsiteerinud ning pidanud kogunisti sündsaks võrrelda Hitlerit sõjajumalana tõlgendatud

Krišnaga (Kersten 1952: 189–190).

Liikudes poliitilise eliidi tasandilt laiemale ühiskondlikule pinnale, väärrib esijoones pilguheitu jaapaniteemaline aja- ning ilukirjandus, mida võiks kahe sõnaga iseloomustada kui määravalt heatahtlikku. Ilmus hulgaliselt nii vanade tekstide kordustrukke kui ka uudiskirjandust.⁵ 1930ndate teisest poolest oli Jaapan üha enam pildil ka perioodikaveergudel. Suurenev huvi tõusva päikese maa vastu käis ühte jalga poliitiliste arengutega. 1936. aasta novembrist sidus kaht riiki Antikominterni pakt, 1940. aasta septembrist Kolmikpakt (koos Itaaliaga). Huvi paisus suisa vaimustuseks alates 1941. aasta sügistalvest, mil Wehrmachti hakkas jälitama pidev ebaõnn, Jaapan võis aga ette näidata ühe töövõidu teise järel talle pro-stalinistliku Ameerika poolt peale surutud sõjas.

„Jaapani tõus suurvõimuks viimase 80 aasta jooksul on meie vana ja austusväärse maailmaajaloo seni suurim ime,“ kirjutas vürst Albrecht von Urach bestselleris *Jaapani jõu saladus* (Urach 1942: 5; vt ka märkus 6). „Kõigepealt vaim ja alles seejärel treenitud musklid,“ märkis ta teisel, pidades vaimu ja vaimsuse tähtsaimaks eelduseks ohvrimeelsust (Urach 1942: 77).

Esimese maailmasõja sangar, kindral Erich Ludendorff oli vaimustatud šintoismil põhinevast jaapanlaste tohutust vaimsest ühtekuuluvustundest:

Šinto on see, mis jaapanlase paratamatult keisri teenistusse paneb ja hoiab seeläbi alal elava sideme esivanematega (Ludendorff 1935: 17).

Šinto õpetus kätkeb endas sellist truudust valitsejale, sellist aupaklikkust esivanemate mälestuse vastu, sellist lapselikku armastust, mida ei leidu üheski teises usundis. [...] Hiinas seab Konfutsiuse eetika esmakohuseks kuulekuse vanematele, Jaapanis eelistatakse truudust valitsejale (Nitobe 1937: 13, 36).⁶

Enesestmõistetavalt pöörati erilist tähelepanu samuraide võitlusvaimule ja nende eetikakoodeksile. 1937. aastal ilmus Inazō Nitobe kultusraamatu

5 Mitmed asjakohased raamatud ilmusid küllalt soliidses tiraažis, nt Albrecht von Urachi *Das Geheimnis japanischer Kraft*’i (Urach 1942) trükiarv ulatus sõja lõpuks üle 800 000 (Linhart 2005: 43–44).

6 Võrdlusena olgu tähendatud, et keskaegses Lääne-Euroopas peeti sugulussidemeid vasallisuhetest reeglina tähtsamaks (Duby 1986: 172).

Bushidō. Jaapani hing: Käsitus jaapani vaimust⁷ (*Bushido. Die Seele Japans: Eine Darstellung des japanischen Geistes*) korduustrükk.⁸ Siirus, heatahtlikkus, aupaklikkus, vaprus, tõearmastus, au, kannatlikkus, enesevalitsus, truudus, ohvrimeelsus — need olid omadused, ilma milleta samurai polnud samurai. Põhjalikult käsitles autor *seppuku* institutsiooni, mida läänes tihti ekslikult kitsama tähendusega *harakiri*’ks nimetatakse. Tegemist on rituaalse enesetapuga, mida sooritatakse ainult tegeliku vajaduse korral ning mis annab tunnistust erakordsest vaprusest ja surmapõlgusest (Nitobe 1937: 46–55).

Juba varem, 1935. aasta veebruaris, oli partei häälekandjas *Völkischer Beobachter* ilmunud rahvusvahelise mainega ajakirjaniku Roland Strunki sulest sari kirjutisi, kust nii mõnigi hinnang tohiks ja peaks kuuluma 21. sajandisse:

Bushidō. See on lääne läbilõikekodaniku eluviisi antitees. See on eneseohverdus egoismi asemel, tagasihoidlikkus reklaami asemel, riigi huvi enne üksiku huvi. Bushidō — see on surma eelistamine alandusele (Strunk 1935:– 9).

Samuraide elupõlguse kohta kirjutas Erwin Baelz, et see oli asi, mida neile varasest noorusest sisendati ning just lojaalsusprintsipi ja budistliku elupõlguse sünteesi olevat midagi spetsiifiliselt jaapanipärast (Baelz 1936: 24). Surma- ja elupõlgus kui *prima facie* vastandlikud kategooriad lähevad kusagil teineteiseks üle.

Nipponi positiivset kuvandit võimendasid Saksamaal resideeriva Jaapani filosoofi Junyu Kitayama kirjatööd. Viimase sõnum lugejale oli kahetine. Ühelt poolt klassikalist jaapani kultuuri lahti seletav, teiselt poolt õhtumaade aluseid arvustav.

Sekundeerides eelpool öeldule, leidis Kitayama samurai vaimu kirjeldades:

7 *Bushidō* võiks olla eestindatuna kui „sõdalase tee“. „Bu-shi-dō tähendab sõna-sõnalt: ‘rüütelliku sõduri tee’ — käitumisviis, mida võitlev aadlik nii argielus kui ka kutses järgima peab“ (Nitobe 1937: 19). Nagu raamatu pealkirjast nähtub, on *Bushidō* tõlkimisel saksa keelde pruugitud ‘hinge’ (*die Seele*) ja ‘vaimu’ (*der Geist*) mõisteid sünonüümidenä.

8 Jutt käib H. Klanke toimetatud ning tollastele oludele kohandatud teisest trükist. Esimest saksandust (1901) polnud publik näinudki, sest raamat anti välja Jaapanis ega jõudnudki Saksamaale.

Surm ja elu moodustavad Jaapani rüütli jaoks ühtse terviku. Surm on elu lõpuleviimine, samamoodi nagu viljad õite lõppu tähendavad (Kitayama 1943: 1).

Hinnata tuleb tollastes tingimustes enam kui riskantset kriitikat lääne mentaliteedi aadressil:

Lääne inimene on tegelikkuse analüütilise tükeldamise läbi jõudnud huku äärele. Ent unistab endiselt sellest, et aparaatide ja seaduste abil tabada maailma saladust (Kitayama 1941: 28).

Siinkohal on tähtis silmas pidada, et kriitika polnud pelgalt tunnetusteoreetiline, s.t ei piirdunud üksnes tegelikkuse kui uurimisobjektiga. Tükeldatud, lõhestatud oli ka tunnetav *subjekt* ise, langedes sel viisil terviklikkust ja harmooniat eitavas harmoonias kokku tunnetuse objektiga. Olles suunatud lääne vaimulaadi vastu tervikuna, pidi kriitika selgelt käima ka (kui mitte esmajoones) Kolmanda Riigi kohta.⁹

Üldise vaimustuse taustal mõjus juba sootuks söakalt Saksamaal tegutseva Keiserliku Jaapani Militaarmissiooni kokkuvõtlik hinnang „Jaapani sõja-päevikus“ 1943:

Meie aja Jaapani armee on tõenäoliselt kõige täiuslikum sõjamasin, mis kunagi eksisteerinud. Omadused, mis Jaapani rassi juures on saavutanud kõrgeima arengu, on just need, mis loovad hea sõdalase. Moraalset seisukohast vaadates on nad kõige distsiplineeritumad sõdurid maailmas, erakordselt intelligentsed ning absoluutselt kartmatud (Japanisches: 93).

Paradoksaalsel moel said sellised avaldused ilmuda natsionaalsotsialistlikul Saksamaal, kus Wehrmacht ja SS-vägesid peeti parimateks. Imelikud on sõnavabaduse teed.

Ootuspäraselt oli ka avalik arvamus suuresti jaapanimeelne. Iseäranis

⁹ Kitayama töid küll ära ei keelatud, ent seal, kus vaja, pandi tähele. SD raportis 6. augustist 1942. aastast toodi teraselt välja, et autor rõhutavat õhtumaa inimese hingelist lõhestatust alates pattulangemisest, kreeka tragöödiast *etc.*, ei räägita aga kõige tähtsamast: „*Terves raamatus ei mainita üldse germaani-saksa vundamendil uut elu korraldavaid natsionaalsotsialistlikke jõude*“ (Boberach 1984: XI, 4047).

kõrgelt hinnati Jaapani armeed pärast sõjategevuse algust Vaiksel ookeanil 1941. aasta detsembris. Esile tõsteti jaapanlaste imetusväärset löögijõudu ja täpsust. „Elanikkond usaldab Jaapani Wehrmachti üliväga,“ seisis ühes SD ülevaates (Boberach 1984: IX, 3139). Reeglina toodi edu põhjustena välja ohvrimeelsust, surmapõlgust ja šintoismi-usku:

Jaapanlaste saavutused pälvivad üldist tunnustust. „Mõtlevates ringkondades“, eriti vanade parteikaaslaste seas arvatakse, et Jaapani edu võib taandada nende liigiomasele (arteigene) religioonile, mis sakslastel seni puudub (Boberach 1984: XII, 4578).

Berliini juhtkonna põlguseni küündiv rahulolematust Rooma liitlaste suhtes oli avalik saladus. Avalikkus jagas seda seisukohta, ikka ja jälle kahetsesid inimesed omavahelistes vestlustes, et sakslaste kõrval pole Euroopas itaallaste asemel jaapanlasi (Boberach 1984: XV, 6024).

Kuuldavasti on igal medalil vähemalt kaks tahku. Mõõtuandva Nipponi-eufooria varjus hakkasid Saksamaal tärkama alaväärsuskompleksi alged. Liikvele läksid ammused jutud „kollasest hädaohust“ (Boberach 1984: IX, 3338). Asi läks koguni niikaugemale, et Jaapani saatkond Berliinis pidi sel puhul avalikult kahetsema. „Arutelu „kollase hädaohu“ üle võtab rahva hulgas aiva ohtlikumaid vorme,“ hädaldas propagandapealik (Goebbels 2008: 1764). 6. märtsil 1942. aastal andis Goebbels korralduse saata välja üleriigiline ringkiri, milles osutati „laastavale mõjule, mida toob kaasa igasugune loba kollasest hädaohust. [...] On ilmvõimatu seda teemat avalikkuses käsitada. Sellest tuleb vaikida ja ühiskonna teadvusest välja suretada“ (Boelcke 1969: 290). Abinõudest oli ilmselt kasu, tekkinud kära sumbus pea.

In summa. Šintoism, esivanemate kultus, *bushidō*, elu- ja surmapõlgus, ohvrimeelsus, vaprus, piiritu lojaalsus jumalikku päritolu imperaatorile¹⁰ — need olid tollase Jaapani tsivilisatsiooni alustalad, mida Kolmandas Riigis kõrgelt hinnati, mida eeskujuks seati ja väga vähe eeskujuks võeti. Vaatamata valdavale jaapanimeelsusele ei kujunenud kahe riigi vahel tänu Hitleri „vaiksele sabotaažile“ ning Saksamaa tarvis teadlikult korraldatud

10 Käsitledaval perioodil Hirohito resp. *Shōwa-tennō* (1901–1989).

katastroofile (Käärik 1993) tegelikku koostööd (Sündermann 1973: 219). Eeskujulik germaani rass pidi alaväärsed slaavlased (*slawische Untermenschen*) paika panema ilma „kollaste“ asiaatide abita (Martin 1976: 458, 466–469).¹¹ Lõppes see „rassivõitlus“ Berliin-Tōkyō telje tingimusteta kapitulatsiooniga 1945. aastal.

Kirjandus

- Baelz**, Erwin 1936. *Über die Todesverachtung der Japaner*. Hrsg. von Erwin Toku. Stuttgart: Engelhorn
- Bieber**, Hans-Joachim 2014. *SS und Samurai: Deutsch-japanische Kulturbeziehungen 1933–1945*. (Monographien aus dem Deutschen Institut für Japanstudien. Bd. 55). München: Iudicium Verlag GmbH
- Boberach**, Heinz (Hrsg.) 1984. *Meldungen aus dem Reich 1938–1945: Die geheimen Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS*. 17 Bde. Herrsching: Pawlak Verlag
- Boelcke**, Willi (Hrsg.) 1969. *Wollt Ihr den totalen Krieg? Die geheimen Goebbels-Konferenzen 1939–1943*. München: DTV
- Corazza**, Heinz 1937. *Die Samura: Ritter des Reiches in Ehre und Treue*. Berlin-München: Zentralverlag der NSDAP, Franz Eher Nachfolger
- Duby**, Georges 1986. *Guillaume le Maréchal ou Le meilleur chevalier du monde*. Paris: Gallimard
- Fest**, Joachim C. 1963. *Das Gesicht des Dritten Reiches: Profile einer totalitären Herrschaft*. München: R. Piper & Co. Verlag
- Goebbels**, Joseph 1944. Die Vollendeten. — *Der steile Aufstieg: Reden und Aufsätze aus den Jahren 1942/43*. München: Zentralverlag der NSDAP, Franz Eher Nachfolger, S. 95–102
- Goebbels**, Joseph 1987. *Die Tagebücher — Sämtliche Fragmente. Aufzeichnungen 1924–1941*, 5 Bde. Elke Fröhlich (Hrsg.). München: Saur

11 Hitleri rassiumadele lisavad vürtsi vaidlused asjaosalise enda päritolu üle (vt Fest 1963: 17–19, 415–416).

Goebbels 1995, 1996 = *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*. 29 Bde. Elke Fröhlich (Hrsg.). München: Saur, 1993–2006

Goebbels, Joseph 2008. *Die Tagebücher 1924–1945*. 5 Bde. Reuth, Ralf G. (Hrsg.). München-Zürich: Piper

Himmler, Heinrich 1974. *Geheimreden 1933 bis 1945 und andere Ansprachen*. Frankfurt: Propyläen-Verlag

Hitler, Adolf 1936 [1925, 1927]. *Mein Kampf*. München: Zentralverlag der NSDAP, Franz Eher Nachfolger

Hitler, Adolf 1992. *Reden, Schriften, Anordnungen. Februar 1925 bis Januar 1933*. Bd. II/2. München: Institut für Zeitgeschichte

Hitler 2016 = Hitler, Mein Kampf. Eine kritische Edition. 2 Bde. Christian Hartmann et al. (Hrsg.). München-Berlin: Institut für Zeitgeschichte

Hübner, Stefan 2009. Hitler und Ostasien, 1904 bis 1933: Die Entwicklung von Hitlers Japan- und Chinabild vom Russisch-Japanischen Krieg bis zur „Machtergreifung“. — *OAG-Notizen*, No. 9, S. 22–41

Japanisches = Japanisches Kriegstagebuch II 1943. *Von Singapur bis Mandalay und Corregidor*. Hrsg. von Banzai in Verbindung mit der Kaiserlichen japanischen Militärmission. Berlin: E. S. Mittler & Sohn

Jochmann, Werner (Hrsg.) 1980. *Monologe im Führerhauptquartier 1941–1944*. Aufgezeichnet von Heinrich Heim. Hamburg: Knaus

Kersten, Felix 1952. *Totenkopf und Treue. Heinrich Himmler ohne Uniform: Aus den Tagebuchblättern des finnischen Medizinalrats Felix Kersten*. Hamburg: Robert Mölich

Keyserling, Hermann Graf 1919. *Das Reisetagebuch eines Philosophen*. 2 Bde. Darmstadt: Otto Reichl Verlag

Kitayama, Junyu 1941. *West-östliche Begegnung. Japans Kultur und Tradition*. Berlin: Walter de Gruyter

Kitayama, Junyu 1943. *Der Geist des japanischen Rittertums*. Berlin: Wilhelm Limpert-Verlag

Koltermann, Till 2009. *Der Untergang des Dritten Reiches im Spiegel der deutsch-japanischen Kulturbegegnung 1933–1945*. Unter Mitarbeit von Abe Yasuko. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag

Krebs, Gerhard 2017. German Perspectives on Japanese Heroism during the Nazi Era. — *Mutual Perceptions and Images in Japanese-German Relations, 1860–2010*. Kudō Akira, Nobuo Tajima, Sven Saaler (Eds.). Leiden, Boston: Brill, pp 327–348

Krebs, Gerhard 2019. Liebe und Widerstand im Nationalsozialismus: Die Sängerin Tanaka Michiko und der Schauspieler Victor de Kowa. — *OAG-Notizen*, 12, S. 12–47

Krämer, Hans M. 1996. „Ehrenarier“ oder „Feind des weißen Mannes“? *Das Japanbild im Nationalsozialismus*. Düsseldorf: Heinrich-Heine-Universität

Käärik, Henn 1993. Natsionaalsotsialismi enesetunnetus III: Adolf Hitler. *Vikerkaar*, nr 9, lk 50–59

Linhart, Sepp 2005. Das Heroische Japan: Deutschsprachige Japan-Literatur zwischen 1933 und 1945. — „Bevorzugt beobachtet“: *Zum Japanbild in der zeitgenössischen Literatur*. Martin Kubaczek, Masahiko Tsuchiya (Hrsg.). München: iudicium, S. 43–65

Ludendorff, Erich 1935. *Der totale Krieg*. München: Ludendorffs Verlag

Martin, Bernd 1976. Die deutsch-japanischen Beziehungen während des Dritten Reiches. — *Hitler, Deutschland und die Mächte: Materialien zur Außenpolitik des Dritten Reiches*. Manfred Funke (Hrsg.). Düsseldorf: Droste, S. 454–470

Nitobe, Inazo 1937. *Bushido. Die Seele Japans: Eine Darstellung des japanischen Geistes*. Magdeburg: Nordland-Verlag

Pekar, Thomas 2008. Held und Samurai: Zu den ideologischen Beziehungen zwischen Japan und Nazi-Deutschland. — *Archiv für Kulturgeschichte*, 90 (2), S. 437–448

Pekar, Thomas 2020. Japanische Kriegsdiskurse und die ideologische Totalisierung des Krieges in Deutschland der Zwischenkriegszeit. — *Jahrbuch für Internationale Germanistik*, Jahrgang 52, Heft 2, S. 165–184

Picker, Henry 1976. *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier*. Stuttgart: Seewald Verlag

Rosenberg, Alfred 1938. *Der Mythos des 20. Jahrhunderts: Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit*. München: Hoheneichen Verlag

Rosenberg, Alfred 2015. *Die Tagebücher von 1934 bis 1944*. Jürgen Matthäus, Frank Bajohr (Hrsg.). Frankfurt: Fischer Verlag

Spang 2006 = *Japanese-German Relations 1895–1945: War, Diplomacy and Public Opinion*. (Routledge Studies in the Modern History of Asia.) Christian W. Spang, Rolf-Harald Wippich (Eds.). London: Routledge

Speer, Albert 1969. *Erinnerungen*. Berlin: Propyläen-Verlag

Spengler, Oswald 1933. *Jahre der Entscheidung: Deutschland und die welt-*

geschichtliche Entwicklung. München: C.H.Beck

Strunk, Roland E. 1935. Nogi der letzte Samurai: Der japanische Held von Port Arthur. — *Völkischer Beobachter*, 8. Februar

Sündermann, Helmut 1973. *Tagesparolen. Deutsche Presseweisungen 1939–1945: Hitlers Propaganda und Kriegsführung*. Leoni am Starnberger See: Druffel-Verlag

Urach, Albrecht von 1942. *Das Geheimnis japanischer Kraft*. Berlin: Zentralverlag der NSDAP, Franz Eher Nachfolger